

Punnyadt, avagy adalék a nyelvi változás mechanizmusához

„Nem kétséges, a beszélt nyelvi tartomány napjainkban a megelőzőnél jóval forrongóbb korszakát éli. Változatosabb és színeesebb ez a korszak abban a tekintetben is, hogy a korábbi (köznyelvi és nem köznyelvi változatok) hatásrendszerei kibővültek, s a hatások fölerősödtek. Gondoljunk a köznyelvet a szaknyelvek, a szleng, az ifjúsági nyelv, a regionális változatok oldaláról érő hatásokra, s gondoljunk a köznyelvnek a nyelvjárásokat kiegyenlítő s az irodalmi nyelvet erősen befolyásoló hatására. Gondoljunk arra, hogy a köznyelv olyan nyelvhasználati altípusai, mint a tudományos próza és a publicisztika bizonyos értelemben »kifelé« tartanak a köznyelv kereteiből (Benkő in: Kiss–Szűts 1988: 25), az előbbi a szakmai zsargon, az utóbbi a familiáris nyelvhasználat és a szleng irányába mozdulván el” (Kiss 1995: 85).

A *punnyadt* szóval a Magyar Nemzet egyik riportalánya lepett meg 2006. július 31-én. Pesti Gábor, a Fidesz országgyűlési képviselője jelentette ki a következőt: „Demszky Gábornak viszont semmilyen célja nincs, mint hatalomban maradni, a *punnyadt* fővárost ebben az állapotában tartani.” A szövegösszefüggésből úgy tűnik, hogy a *punnyadt* jelző nem pozitív építetönja a fővárosnak. A Kossuth rádió 2006. szeptember 8-i Esti Krónika – Háttér című műsorában a riporter (Farkas Erika) Orbán Viktort interjúolva használta a szó igei változatát, mondván „*punnyad* az ellenzék”. Szintén a Kossuth rádióban hangzott el Chikán Attila volt miniszter szájából a „*punnyadtnak* ítélt vidéki városok” kifejezés (Az én Hazám, 2006. szept. 14). Az írott sajtó mellett tehát az elektronikus sajtóból is adathozható szavunk.

A szóval eddig nem találkoztam, s mivel az ÉKsz. 2003-as változata sem tartalmazza, joggal gondolhatjuk, hogy nem az úgynevezett köznyelv eleme, sokkal inkább csoportnyelvi szónak tűnik. Nem tájszó, az ÜMTSz. közöl ugyan egy *punya* tájszót, de ez jelentése miatt (‘keletlen, sületlen <kenyér>’) nem tartozhat a *punnyadt* rokonságába. Talán sajtónyelvi lenne? Ha megnézzük a Magyar Nemzettel egyenrangú, a köznyelvet előtérbe állító s azt használó sajtótermékeket (Népszabadság, Népszava), nem találjuk meg az utóbbi mintegy 10 évre visszamenő mutatójukban (a kereséshez mindkét napilap online változatának szótmutatóját használtam). Aránylag új szónak kell lennie, hiszen a sajtó nyelvében 1997-ben feltűnő új szavakat és jelentéseket listázó könyv, az Új szavak, új jelentések (Kiss–Pusztai 1999) sem tartalmazza, továbbá nem említi az Új jelenségek a magyar nyelvben (Balázs–Grétsy 2004) című kiadvány egyik tanulmánya sem. Lehet, hogy a *punnyadt* elsősorban a szleng, az ifjúsági nyelvhasználat terméke? E feltételezéshez megnéztem az Utolsó Figyelmeztetés (UFI) és a Magyar Narancs (MANCS) szókeresőjét. [Ezek és minden további online anyag a 2006. augusztus 21-ei állapotot mutatja.] Az UFI-ban egy adatot találtam, egy 2004. áprilisi írásban („az érdeklődés hiányában *bepunnyadt* black-and-white tévéarchívum”), a MANCS-ból viszont 2000-től kezdve adathozható a keresett szó, mind jelzőként, mind állítmányként (2000. 03. 23.: „Ma gyalog mentem le a hetedikről – mondja Béla Erzsine, miután izzadtan és alig lélegezve *bepunnyadt* a frissen mosott ágyneműbe”). A kereső a MANCS-nál 11 találatot jelzett 2000 és 2006 között. Ha megnézzük az Index internetes újságot, ott számos találatot kapunk a keresett szóra. Az Index alapján úgy tűnik, hogy internetes fórumokon gyakran használják. Nincs más hátra, tegyük be a keresett szót egy profi keresőbe, legyen ez a google.com. Csak a web magyar lapjain keresve

a következő megjelenített találatokat kapjuk (2006. augusztus 21-én): *punyat*: 9, *punyat*: 3, *punyadi*: 17, *punnyat*: 15, *punnyat*: 33, *punnyadi*: 533. A használatból úgy tűnik, a *punnyadi*-at igenévként fogják fel, nézzük meg a feltételezett igét is: *punyat*: 20, *punnyat*: 281 megjelenített adat. (A web-es keresés problémáira, az innen nyert adatok statisztikai felhasználásának nehézségeire Papp Lajos tanulmánya hívja fel a figyelmet [Papp 2003]). A találatjelző az ímént közölt számok sokszorosát jelezte a *punnyadi* esetében is, de mivel, mint Papp Lajos is írja, a helyek nagy része többszörösön is szerepelhet a weben, én csak a megjelenített találatokat rögzítettem. Ezek a számok tehát annyiban vehetők figyelembe, hogy jelzik: a szó – elsősorban informális csatornákon – létezik, ismert, széles körben használják is, továbbá azt is megláthatjuk az adatokból, hogy nagyságrendileg gyakoribb a hosszú *ny*-nyel, illetőleg a *di*-vel való írásmód. A használatból kiderül, hogy egyértelműen a szleng eleme, egy írott-beszélt nyelvváltozaté, s a sok alakváltozat is ennek jele: a szándékolt jópofaság vagy a szándékalan nemtörődömség is alakíthatja az alakváltozatokat (írások) sokféleségét.

A nyelvi újítás tárgyalásakor meg kell különböztetnünk az újítás egyes szakaszait: az újítás kezdetét, a változás terjedését, majd a nyelvi rendszer által elfogadott újítás beágyazódását. A nyelvi újítás kezdete lehet egyéni vagy közösségi. A nyelv valamely kevésbé strukturált részrendszerében (ilyen a szókészlet) az egyén szerepe a döntő (vö. Benkő 1988: 58), de nem elhanyagolható a csoport szerepe sem az újítás elfogadottá válásához. A nyelv részrendszerei többségében azonban az újítást nem tudjuk egyénhez kapcsolni, sokkal inkább egy földrajzi/társadalmi csoporthoz (Telegdi 1977: 198, Labov, in: Wardhaugh 1995: 182–3, Benkő 1988: 59–61). Benkő megjegyzi, hogy „az egyén szerepe a változtatásban természetesen itt sem sikkad el, hiszen a változtatás egyénektől, csak éppen nem egyetlen egyéntől indul ki” (Benkő 1988: 60). Függetlenül attól, hogy az újítás egyéni vagy csoportkezdeményezésre történt-e, az elterjedésében a csoport szerepe válik döntővé. Egy-egy nagyobb tekintély (Benkő Kazinczy szerepét emeli ki, i. m. 61), illetőleg napjainkban szerecsés médiahátszéllel közvetített újítások (ilyen pl. a Való Világ1-ben karrierjét megkezdő *csá csumi* kifejezés – vö. Schirm 2004: 158) az egyén hatását, szerepét igazolják, de az adott újítás terjedésében, szociálissá válásában az újítást elfogadó közösség hozzáállása a meghatározó. Ezt állítják a hivatkozott szerzők (Telegdi 1977: 198, Benkő 1988: 61–3). Harmadrészen, a nyelvi újítás beágyazódásának problematikája kettős problematika. Jelenti egyrészt azt, hogy az adott újítás a nyelv rendszerében egy adott időpontban milyen szerepet kapott, milyen rangot vívott ki magának. Egy szó mint újítás esetében ez azt jelenti, hogy van-e képzős származéka, szerepel-e összetétel tagjaként, elindult-e tehát a szó a szókészlet belső magja irányába, vagy pedig csak a szókészlet periferiáján létezik. A beágyazódás másrészt használati elfogadottságot, gyakoriságot is jelent: mely beszélőközösségek ismerik el sajátjukként, jelöl-e csoporthoz való tartozást a szó a használója számára, vagy semlegessé válva, a nyelvközösség egészében elfogadva (vö. Sándor 2000: 25–6, Telegdi 1977: 198) az újítás sajátos stílári értéke, csoportjelölő szerepe eltűnik, az újítás mintegy a köznyelv általánosabban elfogadott részévé válik.

Visszatérve a *punnyadi*-ra, amelyet valaki egyszer kitalált, valakik meghallottak és felkaroltak, majd elterjesztették, nézzük meg, milyen nyelvi eszközökkel élt a nyelvhasználat a szó létrehozásában. A szó töve fiktív tö: nem hangutánzó, hanem hangulatfestő: a *punny* allúziójaként megjelenik a *puha*, a *fonnyad*, a *puhány*. A szótest tehát már maga előrevetít bizonyos sajtóságos érzületet, hangulatot. A hozzá illesztett *-d* képző, mely igésíti, számos más fiktív/passzív tövön megfigyelhető: *fonnyad*, *támad*, *lankad* stb. A *punnyadi* szó mint belső keletkezésű nyelvi újítás tehát természetesen illik bele a meglévő magyar szavak sorába. S mivel az ige nem annyira cselekvést, mint ennek hiányát jelenti (a jelentésről még lesz majd szó részletesebben is), befejezett melléknévi ige neve, amely kategória általában is gyakran szerepel állapot jelzőjeként, szintén gyakran szerepel. A szónak vannak egyéb meglévő formái is: *punnyadozik* (12 megjelenített adat), *punnyatag* (41), *punnyadó* (129, ez a nagy szám nagyrészt a *Punnyadó Cefre* nevű zenekarnak köszönhető), *punnyadság* (62), *punnyadás* (672), *punnyadásos* (42), illetőleg *bepunnyad* (75), *lepunnyad* (22), *kipunnyad* (pl. *kipunnyad a napra*, 9), *elpunnyad* (40). A származékok arra utalnak, hogy a nyelvi rendszer befo-

gadja, és a szó elindult abba az irányba, amelynek során a szókészlet mélyebb rétegeibe kerülve esélye lehet a megmaradásra. S mivel a szlengből a köznyelvhez közel álló sajtónyelvbe is behatol, kezdi elveszíteni sajátos töltését, kezd semlegessé válni, s ezáltal szélesebb nyelvhasználói rétegek is használni kezdik/kezdek. Itt tartunk most: a mintegy 5–10 éve létező szó, amely az ifjúság nyelvében mára már általánossá vált (egy egyetemi szemináriumi csoport 15 tagjából mindenki ismeri – 2006. őszi adat), napjainkban érheti el, hogy e beszélőközösség határait átlépve köznyelvi-vé váljék.

Sikerül-e neki? Jogos a kérdés, mert a kifogástalan struktúra még nem elég az életben maradáshoz, a meggyökerezéshez. Nézzük meg egy másik példa kapcsán, mit is jelent ez. Az Édes Anyanyelvünk 1997-es évfolyamában jelent meg egy rövid írásom a *herseg* szóról. Az egyébként tájszóként létező szót egy reklám emelte be, legalábbis néhány hétig, a köztudatba. Említett írásomban ünnepeltem a sikeres alkalmazást. Ám annak ellenére, hogy a reklám egy meglévő, a magyar szóalkotás szabályai szerint alakult hangutánzó eredetű szót alkalmazott, vagyis a szónak minden esélye meglett volna, hogy a köznyelv elemévé váljék, ez nem történt meg. S bár a google.com a magyar weben 92 megjelenített alakot ad a *herseg*-ről, ha beleolvasunk a tárolt tartalmakba, az derül ki, hogy a szó leginkább az irodalmi (!) nyelvhasználatban jelenik meg, köznyelvi ismertsége és használata minimális. Igaza van tehát Kiss Jenőnek, amikor azt írja, hogy „megváltozott az irodalmi nyelv és a beszélt nyelv viszonya a tekintetben, hogy az irodalmi nyelvnek a beszélt nyelvre való hatása alig mutatható ki, a fordított irányú hatás viszont szembeötlően nagy” (Kiss 1995: 85).

Ahhoz ugyanis, hogy egy szó valóban a szókészlet belsőbb köréibe kerüljön, a szerkezeti jólformáltságon kívül szükség van még valamire. Arra, hogy az adott szó egy meglévő jelölésbeli űrt töltsön ki. Hogy olyan jelentés kapcsolódjék hozzá, amelyet más nyelvi formák nem tartalmaznak, és amelyre a más nyelvi formák jelentése nem is vihető át. Továbbá szükség van arra is, hogy a csoport, amely terjeszti elég nagyszámú, társadalmilag eléggé jelentős legyen. Nézzük meg tehát először, mit jelent a *punnyad*? Mielőtt meghatároznánk, következzen néhány idézet (különböző internetes fórumokról, betűhíven): „Mindenki punnyad. Elfogadható a kedvem. Három pont. Egytől ötig tartó pontozás. Az átlag három egész negyvenkilenc. Nyolcvan emberből. Mindenki punnyad... Biztosan az időjárás miatt van”; „Nem tudom ti hogy vagytok vele de nekem kúrvára hiányoznak a vasárnap délelőtti meccsek az rtl-en a gólszszefoglalóval főleg amikor ilyen *** idő van és úgyis itthon punnyad az ember” ; „Punnyadva néztem a Formula1-et, utána meg bealudva punnyadtam”; „A nagyvárosi embernek gondot okoz a szabadidő eltöltése. Ezért aztán a hétvégek és az ünnepek jórészt heverészéssel tölti. Punnyad, ahogy manapság ezt az állapotot szokták nevezni”. Az ige jelentése ezek alapján nagyjából a következő lehet: 'heverészik, elvan, említésre méltó cselekvés nélkül tölti az idejét, unatkozik, lazít'. És mit jelent a *punnyadt*? Következzék ismét néhány idézet a webről: „Punnyadt vagyok. A mai nap nem született egy bejegyzés sem. Ennek oka pusztán az, hogy fáradtnak éreztem magam és semmihez sem volt kedvem. Csak úgy voltam egész nap, pedig több dolgot is akartam csinálni. Lehet, hogy ez vmi fronthatás. Nagyon nem szeretem az ilyen napokat, mert csak úgy elszáll és nem történik semmi érdemleges dolog”; „ez van. Punnyadt vagyok... egész nap az voltam. az éjjel álmodtam. azt álmodtam, hogy betéptem. suliban voltam. rajzolam. művtőriből dogát írtam. puskáztam. jó lett. itthon vagyok. szar a kedvem. biztos a hormonok”; „Vásárhely meg tényeg punnyadt. Szeged nagyságrendekkel pörgősebb”; „Egy aprócska kis üvegablakos kávézó, pirinyó színpaddal, sok asztallal és punnyadt pincérfiúkkal.”; „A »punnyadt fickó« viszont még abból az időből származik, amikor még nem voltam ilyen zorkó és eléggé le voltam lakva karilag is. Akkor határoztam el, hogy magamra varratom ezt a feliratot, annak érdekében, hogy mindig emlékezsek rá és ezáltal jobban ösztönözzön edzés közben”. A punnyadt jelentése ezek és továbbiak alapján a következő lehet: 'enervált, rosszkedvű, unalmas, fáradt, nyamvadt, szálnalmas stb.' Kedv, lendület, illúzió nélküli vegetálás, céltalanság, de ugyanakkor igény arra, hogy az egyén megkapjon mindent, amit ez a világ egy fiatalnak nyújthat – ezt jelenti az ige főnevesült formája, a *punnyadás*: „Szombati punnyadás. Tök jó, itt meresztem a seggem egész álló nap és

annyira élvezem. Kint hideg, itt meleg. Egész álló nap csak játszok meg zabálok, húú micsoda élet ez! :)”; „Punnyadás ezerrel. Nagyszülőknél lógatom a lábam, alszok ezerrel, meg minden olyan, amit városban nem lehet csinálni”; „Punnyadás van. Azt hiszem annyira hozzászoktam a pörgéshez, és a túlterheltséghez a gimiben, hogy ilyenkor, mikor rengeteg a szabadidőm, nem tudok mit kezdeni magammal. Teljesen takarékra kapcsolok. Az agyam, a testem, a kreativitásom, a lelkesedésem. Iszonyú rossz! Elterveztem, hogy majd festek, meg rajzolok egy csomót. Egész nyáron egyszer festettem, akkor sem fejeztem be. Akartunk menni kirándulni. Hát nincs az az isten, ami kirobbantson a légkondi alól”.

Az idézetekből nyilvánvaló: a *punnyadt* egy életérzés szava. Olyan szó, amelyet egy egész nemzedék vall magáénak. Olyan szó, amely nem helyettesíthető mással, illetőleg egyetlen meglevő szó jelentése sem eléggé plasztikus erre az életérzésre, nem terjeszthető ki, hogy helyettesítse. Megvan az indokoltsága tehát a nyelvi rendszerben. A megmaradás szempontjából következő kérdés: eléggé jelentős-e társadalmilag az a csoport, amely terjeszti? A szó megjelenése a köznyelvet előtérbe helyező elektronikus és nyomtatott sajtóban arról tanúskodik, hogy igen. A fiatalság nyelvhasználatán túlterjedve egyre többen használják az idősebb generációk tagjai közül is. A verseny persze még nincs lefutva. Én, személy szerint, örülnék neki, ha nem lenne hosszú életű. Hogy miért? Azért, mert érvényesnek vélem a *punnyadt* esetére – kisebb áthallásokkal – Labovnak a hangváltozás mechanizmusáról írott 4. stádiumát: „Amennyiben az eredeti alcsoport értékeit a beszélőközösség más csoportjai átveszik, a hangváltozás a csoporttagság vele összekapcsolt értékével együtt áttérjed ezekre az átvevő csoportokra” (Wardhaugh 1995: 183). Fentebb már jeleztük: a *punnyadt* egy életérzés és attitűd szava. Egy számomra nem kívánatos viszonyulásé.

IRODALOM

- Balázs Géza–Grétsy László (szerk.) 2004. *Új jelenségek a magyar nyelvben*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest.
- Benkő Loránd 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Gábor–Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-től*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Papp Lajos 2003. A nyelvészeti adatgyűjtés egy lehetséges új eszköze. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE–Magyar nyelvtudományi Társaság, Budapest, 289–93.
- Sándor Klára 2000. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás*. Apáczai Csere János Pedagógusok Háza Kiadója, Csikszereda, 9–58.
- Schirm Anita 2004. Napjaink nyelvi változásai. In: Balázs Géza–Grétsy László (szerk.): *Új jelenségek a magyar nyelvben*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest, 147–67.
- Telegdi Zsigmond 1977. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris, Budapest.

Hegedűs Attila